

वर्तते॥ स्वस्तिशोभनरुचिः अक्षतान्प्रक्षिपेत् । ततश्चाचमनांते विप्रेभ्यो हस्तो र्स्कंदत्वांश्चुकुगोत्रो ह मभिवाहये ।
देयता पितृप्रसादेनास्मदोन्नवर्धतां । स्वस्तिवर्धतां गोत्रं पितृप्रसादोक्तं । अक्षतान्गरहीत्वा नमस्कृत्वा पिंडानां
मुपरिक्षिपेत् । स्वस्तीति ब्रूते त्रिवर्देत् ॥ स्वस्तीति ब्रूयः ॥ कुशाक्षतो र्कानि गरहीत्वा कामकालसंज्ञकानां चि
श्वेषां देवानां मया दत्तश्राद्धमक्षय्यमस्त्विति ब्रूते सुभयत्र दद्यात् । पितृपात्रेषु स्वस्तीत्युक्ताः पस्येन तेषां प्र
त्येकं २ दत्तश्राद्धमिति दद्यात् । विस्मो र्दत्तं श्राद्धमित्यक्षय्यो र्कं दद्यात् । सर्वत्र स्वस्त्यक्षय्यमिति प्रतिबचनं ।
अथ स्वधां वाचयिष्ये । प्राचीना वीतीया दप्रक्षालनस्थले ऋचे त्वेत्कं निनयेत् । विश्वे देवाः प्रियंता मपस्ये
नपितृभ्यः स्वधोच्यतामस्तु स्वधेत्यारिः स्वरितमिति । अर्घपात्राण्याह यविप्रहस्तेषू र्कं निनयेत् । विश्वे दे
वाः प्रियंता मपस्येन पितरः प्रियंतां । सव्येन विसुः प्रियंतां । श्राद्धसाद्रुण्यार्थं रक्षिणो देवस्थाने हिरण्ये

वि. उ.

६२

मुख्यस्थाने हिरण्यं रजतं च । पित्रादिषु रजतं । विस्रोर्हिरण्यं निष्कं चार्घ्यात् । हिरण्यं गर्भं गर्भं स्थं हे मवीर्जं विभा
वसो ॥ अनंत पुण्यफलदमतः शान्तिः । इति नमस्कुर्यात् ॥ पिंउं संसर्जनादूर्ध्वं प्रेतत्वात् मुच्यते पिता । मार्जगादिषु
धर्मेषु चतुर्थे विनिवर्तते ॥ वाजे वाज इति पितृन् देवाश्च विसृजेत् । पुरो देवाः प्रवर्तते पश्चाद्देव विसर्जयेत् । र
ति । अथाक्षतान् ग्रहीत्वा आमा वा जस्येति ब्राह्मणान् त्रिः परक्षिणीकृत्य । सतारो नो भिवर्धनामिति पठित्वा
ने पितया स्तुः सतारो नो भिवर्धनामिति पठेयुः । अन्नशेषः किं क्रियतामिहैः सह भुज्यतामिति वदन्ति ।
सादुषः सरः पितरो वयोधा इति यजमानः पठन्ति । इहे वस्तम्येति । आयुः प्रजामिति सर्वस्यास्या इति पठि
त्वा क्षतार्घ्यः । सत्या एता आशिषः संतु । कृतं भ्रातृन् नृनातिरिक्तमच्छिद्रमस्त्विति ब्रूयात् । तेषां तांबूलानि
दत्त्वा विसृजेत् । प्रमादात् कुर्वतां कर्म प्रच्यवेता ध्वरेषु यत् । स्मरणादेव तद्विस्मोः संपूर्णस्यादिति श्रुतिः ॥

६२

अच्युतानं न गोविंदेति नाम मंत्र जपः । उच्छिष्टं निष्काश्य संमार्ज्य पिंडान् गंगायाम् निक्षिपेत् । अपः पिंडान् भ्य
वहरेत् ॥ ब्राह्मणं वा प्राशयेदिति ॥ चैव समाना इति सकृदाच्छिन्नं मन्त्रो प्रहरेत् । पिंडास्तु गो जविप्रेभ्यो रघारग्नौ
जले पिबेत् ॥ प्रक्षिपेत् सकृद्विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मर्जयेदिति ॥ अथ गंगायाम् स्नात्वा गृहमागत्य चतुर्थस्य पाये
यमेकं निर्वापं दत्वा दक्षिणां च दद्यात् ॥ अथ तैलेनाभ्यंगस्नानं कृत्वा पुण्याहं वा च पितृबन्धुभिः सह भुंजीत
वैतरणी गोदानो विशेषो लिख्यते ॥ हेमाद्रौ ॥ कर्त्तृपादौ प्रक्षाल्या च म्य प्राणानां यम्य पितुर्गोत्रस्य शर्मणः स
खेन वैतरणी न दत्तारणार्थं वैतरणी संज्ञक गोदानं करिष्ये । गोमयेनोपलिसदृशो द्रोण परिमित कार्पासं नि
धाय तत्सरितः शालिश्यामा गोधूममवतिलमृत्रियंगुकृष्णव्रीहीन्द्रोण परिमितान् शक्तश्चेद्यथाशक्तिवानि
धाय कार्पासशिखरेताम्रपात्रं दशपलपरिमाणं निधाय तदुपरि स्वर्णमयं दशपलं धरां महिषवाहनं य

वि. ३.

६३

मप्रतिमां निधाय । यमाय सोमं ५ कनत यमाय तु कृता हविः । यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरं कृतः ॥ ३ ॥
तितां प्रतिमां षोडशोपचारैरभ्यर्च्य सर्वसांधेन वस्त्रालंकरणैरभ्यर्च्य प्रतिग्रहीतारं ब्राह्मणं गंधपुष्पवः
स्त्राभरणैरभ्यर्च्य यमद्वारे महाघोरेन सावेतरणी नदी ॥ तां मम पितरं गोत्रं शर्माणं तारयितुं कामः ॥
प्रयच्छाकृष्णावेतरणी तु गामि सुक्ता अस्मै ब्राह्मणा यश्चामहाविष्णुस्वरूपायाः सुक गोत्रायाः सुक
शर्मणे सप्तधान्यसमेतकार्पासोपरि स्थिता म्रपात्रस्थ वस्त्रद्वयवेष्टितः कवर्णमप्ययमप्रतिमा सैमेतां दृक्
लभ्ये बद्धे स्फुटं निर्मितोऽप्योपरि स्थितां स्वर्णशृंगिणीं रोप्यसुरां सुक्तालां गुलां तां अष्टां कां स्य दोह नो स
वसा मिमांसां मम पितुर्गोत्रस्य शर्मणः सुखेन वेतरणी नद्यन्तरणं कामयमानः तुभ्यमहं संप्रदरे । नममे
ति धेनुं उच्छं ग्राहयित्वा हिरण्यगर्भेति हिरण्यं रक्षिणां दद्यात् । कृतेना मेन गोदानेन श्रीमहाविष्णुः प्रेता भूत्वा

पितुः सुखेन वेतरणी नद्यन्तरेणं करोति निभवं तोषु वंति सुक्ता प्रणम्य ।

विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठपंक्तिपावनभूस्कर ॥ सरस्मिणाममातृभ्यंदत्तावैतरणीनरीतुगोरिति ॥ ब्राह्मणं प्रार्थ्य
ब्राह्मणेन ग्राहयित्वा धेनुकेतुं प्रतीक्षस्व यमद्वारे महाभये ॥ उत्तितीर्षुं हरे देवि वैतरण्येन मो नमः ॥ इति धेनु
प्रार्थ्य तत्सर्वं ब्रह्मणस्य ग्रहेन युतेत् ॥ प्रतिपाद्यद्ब्राह्मणे धेनुमात्रं वा दद्यात् ॥ धेनुस्तृपादलवर्णांकुसवर्णा
या ॥ तदभावे यथोक्तं द्रव्यं देयं ॥ ॥ इति वैतरणीगोरानविधिः ॥ स्नानानंतरं चतुर्थस्य पाथे यथाश्राद्धं कृ
त्वासंकल्पविधानेनामानेनैव चतुर्थस्थानोपविष्टब्राह्मणाय प्रेषयेत् ॥ तथा ॥ चतुर्थस्य पाथे यं स पिंडी
करणोपरि ॥ आमेनैव तु कर्तव्यं पुनः श्राद्धं न चार्हति ॥ आवाहनाग्नौ करणविकिरोष्ठिपिंडकैः ॥ विनार्घ्यः
पिंडरानेन कुर्याद्द्रव्यं यथाविधि ॥ कुर्वीत पितुरप्येव सुरकुंभेन योजितं ॥ श्राद्धं दर्शयिष्यतु मेवं सोऽकस्मि
को विधिः ॥ ततः कर्ता मंगलस्नानं कृत्वा कलशद्वयं स्थाप्य पुण्याहं वाचयित्वा भुंजीत ॥ ॥ इति द्वादशारकृत्य

वि. ३.

६४

संपिंडीकरणं संपूर्णं ॥ अथ त्रयोदशो हनि ॥ ततः परे द्वारे कोटि विधिना नत्रि पुरुषोद्देशेन वा संकल्प्य विधा-
नेन पितुर्मर्गं स्वर्गलोकं गमनाय पाथेयं आह्वयं आमानेन वा केन वा कुर्यात् ॥ प्रेतः सपिंडनादूर्ध्वं पितृलोकं च
गच्छति ॥ कुर्यात्तु स्वर्गपाथेयं द्वितीये निसपिंडनात् ॥ समानोदकताय त्रसायिष्यतु तथा भवेत् ॥ ते वर्ज्याहः
अकव्येषु नेनरे गोत्रिणस्तथा ॥ भूमौ बलिर्न दातव्यः पात्रोपांते ददाति च ॥ उच्छिष्टं भक्तशेषं तु ततो भूम्यां प्रदा-
पयेत् ॥ ततश्चतुर्दशदिनादारभ्य संचरं यावत् ॥ अहरहः पक्वेनानेन वा आमानेन वा सहोदकुंभं आह्व-
य कुर्यात् ॥ प्राणाना यम्या स्मृति पितृमहप्रपितामहानां गोत्राणां शर्मणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां स्व-
र्गलोकं गमनानंतरं मोक्षप्राप्त्यर्थं सानोदकुंभं आह्वयं करिष्येति संकल्प्य एकोद्देशेन वा संकल्प्य विधानेन
प्राचीनावीती कुर्यात् ॥ पाद्यमासनं चार्चनं गंधपुष्पं धूपदीपोदत्ता ॥ अर्चनं स्वर्चितं मस्तु ॥ अं नं सो पत्करं

६४

परिव्योदकुं भंचस्याप्यगायत्राप्रोक्ष्यपरिविच्य दधिपीते पात्रमित्युक्ता ॥ इदमंनंसोदकुं भंचतुर्थे तेन स्वधा
नमः ॥ नममेति देवताभ्यः पितृभ्यश्चेति नमस्कृत्य आपोऽग्नौ रघात ॥ आचानं ते यथाशक्ति रक्षिणो रत्वा प्रेष
येत् ॥ ॥ इत्युदकुं भश्चाद्विधिः ॥ वर्षांते पितुर्मासं प्राप्तिर्भवतु ॥ समासुष्मस्तु पुत्रप्राप्तिर्भवत्विति ब्रूयात्
आवश्यं भवत्येव ॥ एतस्येदमेव फलं स्मृतिवचनात् ॥ तथा च गृह्यपरिशिष्टे ॥ नित्योदकुं भश्चाद्वैस्तत्तत्पितृभिः
र्भवेत्पितुः ॥ पुत्रप्राप्तिर्धनासिश्च कर्तुं भवति सर्वदेति ॥ ॥ इत्युदकुं भश्चाद्विधिः ॥ अथ प्रतिमासमनु
मासिकश्चाद्वानिकुर्यात् ॥ मासो मासिकं कुर्यात् न्यूनमास्यूनमासिकं ॥ त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे स्यात् राघमे कार
शेहनि ॥ ऊनषष्ठे ह्यूनषष्ठे मृनाष्टे ह्यूनमासिकं ॥ तत्र तन्मासतृतीये शोश्चाद्वान्यूनानि कारयेत् ॥ तत्र तृ
तीये शोषिसमयफलं विषमेति ॥ एकविंशदिने शान्तिस्त्रयोविंशदिने शुभं ॥ पंचविंशे पितुर्मासः सप्तविंशे

वि. ३.

६५

शुचिः सदा ॥ एकोनत्रिंशदिने तु गद्याश्चादु फलं लभेत् ॥ नवनामानियथा ॥ उनानुमासिक द्वितीयानुमा-
सिकानुत्रैपक्षिक तृतीयानुकचतुर्थानुमासिक पंचमानुमासिक षष्ठानुमासिको नषष्ठानुमासिक सप्त-
मानुमासिकाष्टमानुमासिक नवमानुमासिक दशमानुमासिकैकादशानुमासिक द्वादशानुमासिको नात्रि-
कश्चात्मानि प्रतिमासं मासादौ कुर्यात् ॥ त्रिपुरयोद्देशेन पुरुरवो माद्रवः संज्ञक विश्वेदेव पूर्वकं सांवसरि-
कश्चाद्रवत् ॥ अर्घ्यं पिंड ३ त्रयंच अग्नौ करण पूर्वकं कुर्यात् ॥ यदि शुभ कर्मार्थिक मये कर्तव्यं भवति तदा
सर्वीप्याकृष्येकस्मिंदिने कार्याणि ॥ विश्वेदेव स्थाने द्यौ विप्रो ॥ एको वा पंचदशमासिक ब्राह्मणाः पिंड
त्रयमेव दद्यात् ॥ उनात्रिकमेव संवसरविमो कश्चाद्रु मित्युच्यते ॥ ॥ इति वार्षिक कृत्यं मासिकश्चा-
द्वा निच समाप्तानि ॥ अथ वर्षांते द्वितीयवसरदौ द्वितीयवार्षिकं श्राद्धं कुर्यात् ॥ एवं प्रति संवसरं श्राद्धं

६५

पुत्रेण भक्तियुक्तेन कर्तव्यमिति ॥ पुत्रवानलक्ष्मीवान् आत्मा भवतीति ॥ अथ भर्मा वा स्याद् आहुमुच्यते ॥
दर्श्याहुं गवाश्चन्द्राहुं चापरपाक्षिकं ॥ अक्षय्येन कर्त्तव्यं कृते विहिंसपिंडने ॥ तस्माद् द्वितीयादि वर्षक
र्त्तव्यं ॥ तत्र दर्श्याहुर्निर्णयः ॥ दर्श्यायत्रा पराणं स्पृशति सरिवसः आहुकालोद्भूयोश्चेद्यत्रानन्यो यरासौ प
दि भवति समः क्षीयमाणे तु पूर्वः ॥ यद्दोसाप्येव न गेयुर्वति वृषलयोः सश्च एवाहिताग्नेः पूर्वानक्ता पराणं
स्पृशति सरिवसः स्पर्शतोयं विधिः स्यात् ॥ सायं चैनं न्य परत्र च नृतातिथिः सेवाद्विके मासिके यावत् साय
पराणं यो र्यदि तदायत्राधिका सा मता ॥ तुल्याचे दुभया पराणं समये पूर्वानचेत्तद्वयोः पूर्ववत्त्रिमुहूर्तगास्तस
येनोचेत्सरेवोचिता ॥ आद्वारे भेषु ये दर्भाः पारदशौचे वि सर्जयेत् ॥ पार्वणादौ तु ये दर्भा घ्राणो ते तु वि सर्जयेत् ॥
मार्जनादौ तु ये दर्भाः पिंडोत्थाने वि सर्जयेत् ॥ उत्थानां तेषु ये दर्भा रक्षिणो ते वि सर्जयेत् ॥ प्रार्थनादौ तु ये दर्भा

वि.उ.

६६

नमस्कारे विसर्जयेत् ॥ ६ ॥ विकिरेपिंडदाने च तर्पणे स्नानकर्मणि ॥ आचांतश्च प्रकुर्वीत दर्भसंत्यजनं बुधः
॥ आसनावाहने पात्रे अन्नदाने नथे वच ॥ अक्षय्यपिंडदाने च षड्रुनामानि कीर्तयेत् ॥ मंडलात्पश्चिमे भागे ब्रा
ह्मणे स्वागतीकृते ॥ कुशमोटतिलादिश्च क्षालनं मंडलोपरि ॥ श्राद्धारंभे पादशौचे विष्टरे विकिरे तथा ॥
पिंडे विर्जने चैव षड्रुवाचमनं स्मृतं ॥ पारंप्रक्षालनशेषेण नाचामेदूक्ष्णः क्वचित् ॥ शुद्धाभावे तु यत्किंचित्
सिस्वाभूमौ जलं स्पृशेत् ॥ अथ तत्र मासिकश्राद्धविधानं ॥ मासिकश्राद्धस्यापरपक्षस्य कृत्वात् ॥ तत्र
हव्यहव्यपराणैककर्तव्यं ॥ अशक्तपक्षे एकस्मिन्दिने दर्शवाकुर्यात् ॥ प्रतिमासं च सरिकश्राद्धवाकुर्यात् ॥
मात्राद्यभावे मात्राद्युद्देशः ॥ माता महाद्यभावे माता महादीनुद्दिश्य कुर्यात् ॥ तत्राह ॥ पितरो यत्र पूज्यं ते तत्र
माता महा अपीति ॥ पूर्वेषुः सामं कृतकृत्यः औपासनं च विधाय पुनः पारंप्रक्षाल्या च म्य प्राणानां यम्यरे

६६

शकालादिकं संकीर्त्य रसिणाभिमुखः प्राचीनावीतीपितृपितामहप्रपितामहानां गोत्राणां शर्मणां वसुरुद्रा
द्रादित्यस्वरूपाणां सपत्नीकानां मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहानां गोत्राणां शर्मणां वसुरुद्रा
द्रादित्यस्वरूपाणां सपत्नीकानां पुरुषोत्तमः संसृजानो विश्वेषां देवानां आदुरक्षकश्च विश्वोऽभ्युन्नतः
विषामासिकश्चाद्विधानेन नृभ्यः श्राद्धं कर्तुं स्मृतिं संकल्प्या प्रउपस्थाय पवीती पूर्णफलैः कुशैर्वीक्ष्य ब्राह्म
णो देवस्थाने त्रीनृपितृस्थाने त्रीनृमातामहादिस्थाने एकं विष्णुस्थानं एवं नवब्राह्मणान् ॥ एकैकमेव वा
निमंभ्यः अक्रोधनेः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥ भवितव्यं भवद्भिश्च सुवाचश्चाद्विधानेन श्राद्धं कर्तुं स्मृतिं
यत् ॥ श्वोभूतप्रातस्त्याग्नित्यौ या सनं विधापु ब्राह्मणानाहूय समस्तं संपदिति पठित्वा प्राणानाया
म्यपूर्ववद्देशकालादिसंकीर्त्य प्राचीनावीतीपित्रादीनां मासिकश्राद्धविधानेनाद्यश्राद्धं कर्तुं स्मृतिं करिष्ये इति

वि. ३
६७

त्रिकुशत्रयं तिलोदकानि विस्तृत्य निमंत्रितान् पुनरामं अ. अ. भ्यंगार्थं तैलादिकंदत्वा माध्याह्निकार्थं तानि
सर्जयेत् ॥ स्वयंच माध्याह्निकं कृत्वा गत्य पारमेश्वरालयाद्याचमनांते । इध्मा बर्हिषी संनत्य चतुरस्रस्थंडि
लस्थापितनित्योपासनाग्निं चरुं पक्त्वा वैश्वदेवपंचमहायज्ञान् कुर्यात् ॥ तथा ॥ निमंत्रणं च पूर्वधर्मैश्च
यंद्विभोजनं ॥ कर्तुं श्वमोक्तविप्राणां श्राद्धं रुचिं चर्जयेत् ॥ कुर्यादादौ वैश्वदेवं वरुणाग्रे महासखात् । ओ
पासनाग्नौ पश्चात्तु विप्रानभ्यर्चयेद्बुधः ॥ अथ वैश्वदेवकरणानंतरं ब्राह्मणानां ह्योषवेश्यांगणे त्रीनव
दा कृत्वा गोमयेनोपलिप्य चतुरस्र उत्तरावसे पूर्वाग्रं कूर्चं निधाय गंधादिभिरभ्यर्चयेत् ॥ प्राचीना वीती दक्षि
णधर्तुः प्रावदे त्रीन् त्रीन् कूर्चां निधाय गंधतिलादिभिरभ्यर्चयेत् ॥ पुनरुपवीती उत्तरावसे पुरुरवो मा
इवः संज्ञका विश्वे देवाः स्वागतं स्वागतमित्युक्ते इदं देवः पाद्यं स्तुपाद्यं शंभो देवीति पादो प्रक्षाल्य । एवं

६७

द्वितीयाविश्वेदेवब्राह्मणपादो प्रश्नात्य. प्राचीनावीतीपितृपितामहप्रपितामहाः असुकशर्मणो वसु
रुद्रादित्यस्वरूपाः अमुकगोत्राः उपवीती स्वागतं. पुनः प्राचीनावीतीरदं वः पाद्यं. शंनो देवीरिति पितरि
दंते पाद्यमिति वा. प्रत्येकं प्रक्षालयेत्. पूजां च कुर्यात्. उपवीती विस्मोरपि पाद्यं भरत्वा स्वयं च पादौ प्रक्षा
त्या च म्या चान्नब्राह्मणानुपवेशयेत्. उपवेशनस्थाने कुशस्तंबत्रयं गृहीत्वा. अपेचीते तेति मंत्रेण स्थलं
संमार्ज्यं बहिर्निरस्य. अपहता अस्फुरति तत्र स्थगदं बहिर्निरस्य. उशीरतामिति तिलोरकं प्रोक्ष्य. अपवि
त्रः पवित्रो वेति प्रोक्ष्य पुंडरीकाक्षस्मरणं कुर्यात्. अथ पीठद्यासनानि निक्षिप्य विष्टरान् दद्यात्. भूर्भुवः स्वा
हास्तामयं वो विष्टरः अत्रोपविशंतु भवंतः इति द्वौ देवे प्राङ्मुखानुपवेश्या पसव्यो भूर्भुवः स्वः स्वधास्ता
मयं वो विष्टर इति पितृव्यं मुखं मुखानुपवेश्य भूः स्वाहास्तामिति विष्णुमस्युपवेश्या चामेत्. तथा च

वि. ३.

६८

द्वोरेवेप्राकचयः पित्रे उरगे के कमेव वा. मातामह नामप्येवं तं वं वा वैश्वदेविकमिति ॥ अथोपासनाग्निं
परिसमृद्ध्या लंकृत्य दक्षिणो गग्रे र्भैः परित्तीर्णितरेणाग्निं दर्भान्सं स्तीर्य दर्व्याज्यस्थाप्यो प्रोक्षण
पूर्णपात्रे रध्मस्तुवाविति. समौ साग्नौ दर्भौ प्रादेशमात्रोपवित्रे कृत्वेत्यारिप्रणीतांतं कृत्वा धाग्नेर्निर्ऋतिभा
गे दक्षिणं ज्ञान्वाच्य प्रागग्रेषु कुशेषु विश्वे देवार्घ्यपात्रे आसा घट्टं हंयं चितत्र पवित्राणि निधाय उक्ता नानिः
कृत्वा पवित्राण्यंतर्धाय प्रोक्ष्य पुरकेन प्रोक्ष्य तेनैव पवित्रेण पात्रेषु यवानक्षतान्वा निक्षिप्य शंनो देवीरि
त्यङ्गिः पूरयित्वा यवो सिधान्यराजो वेति यवानक्षतान्वा निक्षिप्य अर्घ्यपात्रे अयं गंधः २ मान्यक्षततुलसी
पत्रपुष्पाणि विश्वे देवपात्रेषु षण्णहामि विश्वे देवाः पात्रं संपन्नं संपन्नं । स्वाहार्घ्यः ३ ब्रूवात् । ओ दुंब
रपत्रैः कुशैर्वीछादयेत् । परितः सिकतां च निक्षिपेत् ॥ अथ तत्सूर्यतः सिकतां प्रसार्य प्राचीना वीतीया

६८

मंजान्वाच्यदक्षिणाग्रात्कुशान्निधायपित्र्यंरक्षिणापवर्गंत्रीणित्रीणिपात्राण्यासाद्योपरिदक्षिणाग्रा
णिपवित्राणिनिधायजलंस्पृष्ट्वातात्पुत्तानानिरुत्वापवित्राण्यंतर्धीयप्रोक्षयुदकेनपवित्रेणप्रोक्ष्यपवि
त्रंतत्रैवनिधायतिग्मांनिक्षिप्यशंनोदेवीरित्यपःधूरयित्वायेपार्ष्ववासःपितरोयआंतरिक्ष्यायेदिव्याये
दृश्याः॥येचामृतावभृशुःस्तेअस्मिन्यज्ञेसमवयंतांइत्यभिमंत्र्यआमआगंतुपितरोदेवायानान्समुद्र
सलिलासौवर्णानस्मिन्यज्ञेसर्वकामान्लभंतेसीयमाणाउपदुह्यंतामिमाआपः॥इत्युपस्थापामधुवाता
इतिप्रत्येवंमधुप्रतिपात्रेषुदत्त्वासोमस्यत्विविरसितवेवमेत्विविर्भूयोदमृतमसिमृत्योर्मापाहिरिद्योमा
पाद्यवेष्टारंदभृक्काः॥इतिपंचांगुलिभिरालोप्यनिरस्तंनमुचेःशिरइतिअपद्रव्यंनिर्ऋतिभागेनिरस्यति
तिलोप्तिसोमदेवंत्योगोसवेदेवनिर्मितः॥प्रत्नवद्भिःप्रत्तस्वधइति॥अस्मत्पितरं गोवंशमप्यंरूपं॥इमा

वि. ३.

६९

ल्लोकान् प्रीणयामहि न स्वधानमः । पुनस्ति लोसीत्युक्ता पितामहं प्रपितामहं । एवं मातामहद्विपात्रेष्वपि
प्रतिमंत्रं तिलान्निक्षिप्य अर्घपात्रेष्वयं गंधः । इमानितुलसीपत्रं पुष्पाणि । पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो
मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यो बो जुष्टं गृह्णामि ॥ कुशं भ्रामयित्वानिरस्यति । पित्रादयो वः पात्राणि
संपन्नानि स्वधार्घ्यः ३ ब्रूयात् ॥ ओदुंबरपत्रैः कुशैर्वीछाद्यपरितः सिकतां च निक्षिपेत् । उपवीती विस्तोरये
कर्मर्घं विश्वे देववत्कुर्यात् । पूर्ववराछाद्यमहालयश्चेत्पितृव्यादिकानामप्येकमर्घं स्थापयेत् ॥ अथाग्ने
र्हृदक्षिणतो दर्भेषु ब्रह्मासनं दत्त्वा आज्यसंस्कारस्तु कस्तुवसं मार्जनादिकृत्वा दाक्षिणाप्रागग्रं परिधीनं
परिदधाति ॥ अत्र वा ब्राह्मणेषु क्षणं प्रार्थ्य । अवदेत्तु पादौ प्रक्षाल्या च मय्यमध्यमं परिधिमुपस्पृश्या पु
रस्तादूर्ध्वं आधारसमिधा वा दधाति । ततो विष्टरान् दत्त्वा । ब्राह्मणानुपवेश्याग्निं परिषिष्य समिधमेका

६९

मवशिष्यपंचदशो ध्यानादधाति॥ स्तुवेणाज्यमाशयप्रजापतिं प्र न साध्यायं नुत्तरपरिधि संधिमन्वारभ्य द
क्षिणा प्रोचं स्तुवादितीयमेतुं उत्तरपरिधिमन्वचहृत्याधारऊतीर्जत्वा पुनः स्क्रवा अग्नये स्वाहेत्युत्तरपूर्वदेशे
सोमाय स्वाहेति राक्षिण पूर्वदेशे आज्यभागो ऊत्वो ग्नये स्वाहेत्यग्निमुखा ऊ सिंजु होति मध्ये ग्नोः ततः प्राणा
नायम्यप्रक्रांतं श्राद्धकर्म करिष्ये। अपहता असुरारक्षाः सीतितत्र स्थरक्षः पिशां। चानिः सार्य उशीरनेति
उपवीती गापत्या च प्रोक्ष्य शेषं जलं पात्रोत्तरे निधाय गृहीत्वा भोजनस्य लं रु विष्यं च अपवित्रः पवित्र इति
प्रोक्ष्य श्राद्धकाले गया ध्यात्वेति पठित्वा संपादिताः पदार्थाः श्राद्धयोग्या भवन्ति तितथा स्त्विति ब्रूयुः। अ
थ कुशाक्षतौदकानि गृहीत्वा विश्वेषां देवानां मिदमासनं देवेश्वरः क्रियतां प्राप्नुवंतु भवंतु॥ विश्वान् देवा
न्भवस्कर आवाहयिष्ये। विश्वे देवाः स आगत भूयताम इमं हव॥ एदं बर्हिर्निर्विदित॥ इत्यावाह्यं विश्वे

वि. ३.

७०

देवाः शृणुते ममिति ॥ आगच्छंतु महाभागा इति पठेत् ॥ अथासादितार्घपात्रात्पात्रोत्तरेण किंचिज्जलमानी
यपवित्रांतर्हिते विप्रहस्ते पुरुरवो साद्रवः संल्लिका विश्वे देवा इदं वो अर्घ्यं ॥ इत्वा न त्ववित्रं तस्मिन्नेव पात्रे निः
क्षिप्येवं सर्वत्र ॥ यारिष्या आप इत्यभिर्मंत्र्य दद्यात् ॥ पूर्वोत्तरतः शूद्रोदकं च दद्यात् ॥ अर्चत प्रार्चतेत्यभ्यर्च
गंधद्वारा मिति विश्वे देवाः अयं वो गंधः ॥ अयनेतेति पुष्पाणि ॥ धूपं रसीति धूपं ॥ उक्षिप्येति दीपं ॥ युवास्तवा
सा इति वस्त्राणि दत्वा ॥ अर्चनं संपूर्णमित्यारि ॥ भवदनुजया पित्राद्यर्चनं करिष्ये ॥ प्राचीना वीती कुशमोद
कतिलोदकानि गृहीत्वा वामभागे ॥ पितुर्गोत्रस्य शर्मणो वस्तरूपस्येदमासनं ॥ एवं पितामहप्रपितामह
योर्मातामहादीनामपि आसनानि दत्वा इदमासनमिति ॥ आश्वेक्षणः क्रियतां ॥ प्राप्नुवंतु भवेतः ॥ इति ३
क्षणा आपस्तंबाः ॥ अथ पित्रादीनां वाहयिष्ये ॥ उशंतस्तेत्यावाह्यं ॥ आयंतुम इति पठेत् ॥ आयातपितरः

७१

सोम्यागंभीरैः यथिभिः पूर्वैः ॥ प्रजामस्यभ्यंदरनोरयिंचदीर्घायुत्वंचशतशारदंचेतिच ॥ सावधानाभवन्त
ते ॥ यादिव्याश्रतिपठित्वा ओसारितार्घपात्रानुरकमान्नीयपितर्गोत्रशर्मनरूपइदंतेर्घ्यंदत्वा ॥ पूर्वोत्तरहस्ता
दकंदद्यात् ॥ एवंपितामहमातामहादीनामप्यर्घ्यंदद्यात् ॥ अर्चतप्रार्चतेत्यारिगंधपुष्पधूपदीपवेस्त्राणिर
पूर्ववदत्वा ॥ अर्चनंयथाविध्यर्चितमस्तु ॥ उपवीतीविस्वर्चनंचकुर्यात् ॥ ततोमंडलानिकृत्वाभोजनपात्रा
ण्योस्थाप्यकुशतिलभस्मोदकैः सत्रालुणानिपात्राणिपरिस्तीर्यहस्तोदकंचरद्यात् ॥ अथान्नोकरणंकुर्या
त् ॥ ततोऽगृहपाकाद्विष्यमनंअरुविष्यंशाकादिकंच ॥ अस्मिन्पात्रेगृहीत्वाउदकपात्रंचगृहीत्वाउस्त्रियता
मन्नोचक्रियतामित्युक्तेकाममुद्रियतांकाममन्नोचक्रियतामित्यनुज्ञातउद्दयोपासनाग्नौसंस्तृत्यसं
स्तुताज्येनोपस्तीर्यअथस्तुत्युपस्तीर्यचरुमध्यादिरवशयसकृदभिघार्यहविः प्रत्यभिघार्यसमंजान्वा

वि. ३.

७१

यन्मेमाना प्रलुलोभचरत्यननुव्रताः॥ तन्मेरेतः पिता वंक्ता माधुरन्यो वपघना ममुष्मैपित्रेशर्मणे स्वाहे
ति स्वपितुर्नाम्ना जुञ्जयात् । गोत्राय पित्रेशर्मणे इदं नः पुनः पूर्ववदाय । यास्तिष्ठंति या आवंति या आर्क्षीर्घीः
परितस्थुषीः॥ अद्भिर्विश्वस्य भर्वाभिरंतरन्यं पितुर्दधेः मुष्मैपित्रेशर्मणे स्वाहा॥ पित्रेशर्मणे इदं नः द्विमातृ
कश्चेत्तथोहः कार्यः । यन्मेमातरो प्रलुलुभतुश्चरत्याननुव्रते॥ तन्मे इत्यादि ब्रूमात्कश्चेत्तयन्मेमातरः
प्रलुलुभुश्चरत्योऽननुव्रताः॥ यन्मे इत्यादि॥ पुनस्तथेवादाय । यन्मे पिता मही प्रलुलोभचरत्यननुव्रताः॥
तन्मेरेतः पिता मही वंक्ता माधुरन्यो वपघना ममुष्मैपितामहाय शर्मणे स्वाहा॥ पुनः पूर्ववदादाय । अंत
रंधे पवित्रैरंतरमर्घ्या पयिष्या॥ आभिर्दिग्भिरनंताभिरंतरन्यं पितामहादधेः मुष्मैपितामहाय मुकश
र्मणे स्वाहा॥ पितामहायेदं॥ द्विपितामही कश्चेत्तयन्मे पितामहो इत्यहः कार्यः॥ पुनस्तथेवादाय ।

७१

यन्मे प्रपितामही प्रलुलोभवरस्य ननु व्रता ॥ तन्मेरेतः प्रपितामहो वृंक्तामाधुरन्यो वपुश्च ता मसुष्मे प्रपिताम
हायाऽमुकशर्मणे स्वाहा । बहुत्वेर्जुः ॥ प्रपितामहाय शर्मणे इदं । पुनरवहाय । अंतर्ध-कृतुमिरहोरात्रे
स संधिभिः ॥ अर्धमासे श्वमासे श्वान्तरन्यं प्रपितामहादधेऽमुष्मे प्रपितामहाय शर्मणे स्वाहा । प्रपिताम
हाय शर्मणे इदं । पुनरवहाय । मातामहा हो जु ऊयात् । यन्मे मातामही प्रलुलोभतन्मेरेतो मातामहो वृं ।
यास्तिष्ठंतीति पूर्ववत् सर्वत्रापि जु ऊयात् ॥ पुनः पूर्ववहाहाय । ये चेह पितरो ये च नेह याः श्वविश्रयाः उच
नप्रविश्र । अग्नेतान्वेत्थय रिने जानवेदस्तया प्रतः स्वधयामदंतु स्वाहा ॥ अग्नये जानवेदसे इदं इति
हविष्या ऊतीर्जुत्वा षण्ण्या ऊती रूप जु होति । स्वाहा पित्रे । पित्रे स्वाहा । स्वाहा पित्रे । पित्रे स्वा । स्वधा स्वा ।
अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा स्वाहा । तत्र प्रथमतः तीययोः पुरस्तात् स्वाहा कारो । ततः उपवीतीदव्या सक

वि. ३.

७२

उपस्तीर्य किंचिदधिकं सकृदवदाय द्विरभिधार्य ॥ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेत्युत्तरार्धपूर्वार्धे ऊत्वा अह
विष्यं किंचिद्भस्म निऊत्वा अग्नये स्वाहा रुद्राय तंति च राय स्वाहेति समिधमिधमसं नरुर्न चाग्नेो प्रहृत्य
जवाभ्याता नाना राष्ट्रभृतः प्राजापत्या व्याहृतीर्विहृताः सोविष्टकृतीमित्युपजुहोति. यदस्य कर्मण इति
दर्व्या परिधीन नक्तिपात्र प्रउक्त दर्भा ग्राणि दर्व्या मभ्यज्य सुवं मध्यानि मृत्ना त्याज्य स्यात्या मनक्ति मृत्ना ज
ने दक्षिण पाणि मधः कुर्यात्. एवं त्रिस्तणमपादाय पाणिभ्यां दर्व्यां प्रतिष्ठाप्य एदेवता मुदि श्याग्नेो प्रहृत्य त्रि
रुधुत्तणं प्रहृत्य ३ संस्त्यानि दिश्याग्निमभिमं अ भूमि सुपस्पश्य मध्यमं परिधिं प्रहृत्य तरो प्रहरवउ
त्तरार्धस्याग्रमंगारेषु पोहति परिधीनमभिमं आचार समिधो प्रहृत्य दर्व्या २ सुवं निधाय विश्वादेवानुदि
श्य स २ स्वावेण जुहोति ॥ ततो ऊत्तरोषं पित्रारि पात्रेषु उपस्तीर्य किंचित् किंचिदन्नं निधाय पिंडं दानार्थम

७२

वज्रिष्यपक्कमंनंपरिवेषयेत्॥ महालयश्चेत्तपितृव्यादीनामपि। आसनार्घ्यरानं पुष्पधूपदीपवस्त्रादिकं
दत्त्वापरिवेषयेत्॥ एतेषामनौकरणशेषं नरातव्यमेकोदिएत्वात्॥ अथज्ञाताज्ञातादिप्रोयश्चिन्ताऊनी
ऊत्वाद्वादशाग्रहीतेनाज्येन। सप्ततेअग्नेः पूर्णाद्वीति। पूर्णाऊतिमुत्तमामिति पूर्णाऊतिऊत्वादि तेचमः
स्थारत्युत्तरंपरिषिच्यसदसीति। प्राच्यादिशीति। समुद्रंवेदतिपल्याअंजलौशेषंनिनीपत्रलोद्वासनंकुप
त्॥ नतः पात्रेषूपस्तीर्यत्कृषाम्यदार्थान्परिवेषयन्अंनस्सक्तानिनमोब्रह्मणे सहवैदेवानापित्यारि॥ र
क्षांसिहवेति। किंः स्विदासीत्। आब्रह्मन्ब्राह्मणोब्रह्मवर्चसीजायतामित्यादि। अहमस्मि तेजसावे
अनादौ। अंनंननिद्यात्। अंनंनपरिवक्षीत्। अंनंबऊकुर्वीत्। नकंचनवसतोसोमोसन्ति। चरणव्यूह
दिकंश्चावयित्वापरिविष्टान्गायत्राप्रोक्ष्य। देवसवितः प्रसुवेति विश्वेदेवपात्रंपरिषिच्यएषिवीतेपात्रं

वि. ३.

७३

द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्त्वा मुखे अमृतं जुहोमि स्वाहा ब्राह्मणानां त्वा प्राणा पान योर्जुहोम्यसितमसि मे षासे
ष्टा अमुशामुष्मिं लोके ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानि रंध्रे पुरं ॥ समूढमुस्य पादं सुरे ॥ श्रीविष्णो हव्यं रक्ष
पुरुरवो माद्वः संतका विश्वे देवा एतद्गोहव्यं सपरिकरं अत्रेति । द्विजांगुष्ठमूलं तर्ज-यंगुष्ठमथं पितृतीर्थं
पितृस्थाने स्पर्शयित्वा विश्वे देवा देवता इदमनं सपरिकरं ब्राह्मणहवनीयार्थं परिविष्टं परिवेश्यमाणं च
आतसे स्तसर्वं गयेयं भूः गदाधरो भोक्ता अनं ब्रह्म अहं च ब्रह्म भोक्ता च ब्रह्म सो वर्णपात्रं अस्य्य वदछा
मेवं कुशाक्षौ तोदकं गृहीत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यः इदमनं अमृतं स्वपमा तसेर्हस्यमानमस्य्य तस्य्य
स्वाहानमः नममेति नामकरोपरितः विप्रदक्षिणदिशि विसृजेत् । द्वितीय विश्वे देवस्याप्येवमेव ॥ ये दे
वा दिव्ये कादश स्थरथि व्यामध्ये कारशु स्थासु परो महिने कादश स्थते वा पुन मिमं जुषध्वं ॥ विश्वे

७३

देवास्तुष्टाभवंतु। गायं श्रीरुद्रपादादिसमस्तपादेदत्तमस्तु। काश्यां विश्वेश्वरसंनिधौ दत्तमस्तु। प्रयागे
माधवसंनिधौ दत्तमस्तु। अथ प्राचीनावीतीपितृपात्रं परिषिञ्च्य कुशपत्रेण। अन्नमभि मृश्य। एष ते तन
मधुमां ऊर्मिः। सरस्वान्यावान्यग्निश्च एधि वीच तावत्स्य मात्रा तावती न एतां मात्रां दहामि यथाग्निरक्षि
तेषु पतस्त एवमहं पित्रोऽक्षितो नुपस्ततेः स्वधाभर्ता तं स्वधातेः सहोपजीवर्चस्ते मुहिमा। इत्तस्याप्रमारा
यहस्तोदकं दत्वा। एधि वीते पात्रमित्याद्युक्ताः स्वधाविस्लोक्यं रक्षस्व। पितर्गोत्रशर्मन्वत्सरूप इदं न
सपरिकरं रक्ष पिता देव तेत्यादि। राजतं पात्रमक्षय्यवदछायेयं कुशमोदकतिलोदका निगृहीत्वा पित्रे गो
त्राय शर्मणे रूपाय। इदं नममृतस्वरूपमक्षय्यतत्पर्यं स्वधानमः। नममेति वामकराधस्तादक्षिण
दिशि विमृजेत्। अथ पितामहपात्रे। एष ते पितामहमधुमां ऊर्मिः सरस्वान्यावान्यागुभ्यां तरि संवता

वि. ३.

७४

वत्यस्य मात्रातावतीत एतां मात्रां दशमि यथा वा पुरा। क्षितौ नुपतस्त एवं मध्यं। पिता महाया क्षितौ नुपतस्तः
स्वधाभवतांतं स्वधांतेः सहोपजीवमहिमा। पृथिवीते पात्रमित्यादि पूर्ववत्। पिता महायगोत्राय शर्मणे
रुद्ररूपाये रमन्मम तत्स्वरूपमक्षय्यत्स्यर्थं स्वधानमः नमः। एवं प्रपितामहपात्रे एषते प्रपितामह
मधुमाऽर्जुमिः सरस्वान्यावा न्यदित्यश्वघोश्च तावत्यस्य मात्रातावतीत एतां मात्रां दशमि यथा दित्यो क्षि
तौ नुपतस्त एवं मध्यं प्रपितामहाया क्षितौ नुपतस्तः स्वधाभवतांतं स्वधांतेः सहोपजीवयजुः पृथिवीते मि
हिमा। अन्नं कृत्वा मयजुः प्रीति क्रमः। पृथिवीते पात्रमित्यादि पूर्ववत्। प्रपितामहायां नत्यजेत्।
यदि पित्रादिस्थानत्रये एक एवास्ति स्यात्। तदा एषते त्यादि। अं नो मिमर्षणं त्रिभिर्मन्त्रैरपि कुर्यात्।
एषते त्यादि अन्नामिमर्षणं त्रिभिर्मन्त्रैरपि कुर्यात्। एषते ततमधुमाऽर्जुमिः सरस्वान्यावा नग्निश्चेति प

७४

र्ववत्॥ जीवर्वस्ते महि मेष ते पिता मह मधुमाऽर्जुमिः सरस्वात्या वाचा युश्चांतरि संचेत्यादि पूर्ववत् । जीव
सामानिते महि मेष ते पिता मह मधुमाऽर्जुमिः आदित्यश्च द्यौश्चेत्यादि । यजुः पिते महिमा ॥ पथि वीते पा
त्रमिति । पात्रालंभनं कृत्वा अन्न त्यागे अस्मत्पित्रे गोत्राय शर्मणे वक्तृरूपाय । अस्यान्नस्य त्रेधा विभक्ति
स्य परिविष्टस्य परिवेश्यमाणस्य मध्यमः प्रथमोऽंशः तत्तत्स्वधानमः ॥ इति कुशमोदका नि लोदका नि वि
सृजेत् । पुनः कुशोदिर गृहीत्वा पिता महायशर्मणे गोत्राय रुद्ररूपाय अने स्यान्नस्य त्रेधा विभक्तस्य परिवि
ष्टस्य परिवेश्यमाणस्य प्राच्यो द्वितीयोऽंशस्तत्स्वधानमः इति विसृजेत् । पुनर्गृहीत्वा प्रपिता महायशर्मणे गोत्राय
यशर्मणे आदित्यरूपाय अस्यान्नस्य त्रेधा विभक्तस्य परिविष्टस्य परिवेश्यमाणस्यावशिष्टस्तृतीयो
ऽंशस्तत्स्वधानमः इति कुशमोदकादी नि वामकरान्वस्तादुपरि आनीय कामभागे त्यजेत् । एवं मात्रादि पा

वि. ३.

७५

विद्युषि । माता महादिपात्रे धपित्यागं कुर्यात् ॥ सर्वत्र उरुः कर्तव्यः । महालयश्चेत् पितृव्यादिपात्रे धपिके
यत्नं पृथिवीतेपात्रमित्याद्युक्ता त्यागं कुर्यात् ॥ उपवीती विष्णुपात्रेपि विश्वेदेव वत् ॥ अथ ये चेहपितरो ये
च नेहयाऽंश्च विष्णुयाऽंश्च न प्रविश ॥ अनेतान्चेत्थयदिते जातवैदस्तया प्रतऽंस्वधया मरंतु । देवता
भ्यः पितृभ्यश्चेति पठेत् ॥ सप्तव्याधारशार्णेषु मृगास्त्यादि पूर्ववत् ॥ अमूर्तानां च मूर्तानामिति च । चतुर्भि
श्चेत्यादि । ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविरिति । यज्ञेश्वरो हव्येत्यादि । त्वां योगिन इति पूर्ववत् । वर्तमानेत्यादिसंकल्पा
नंतरं । पितृदेवांश्च द्वितीयांतमुक्ता । उद्दिश्य पुनः षष्ठ्यंते नतेषां शाश्वतब्रह्मलोकनिवाससिद्धिरस्त्व
तिवरेत् । ईशानविष्णुरित्यादि नानमुक्कुर्यात् । गवां स्मृत्वा । आपोशनं दद्यात् । यथा ॥ गायत्र्यान्नाग्निप्रोक्ष्य
परिषिञ्च्य हस्तेषु दक्षमापूर्य गायत्रीं मधुमंत्रं च जपित्वा । श्रद्धयां प्राणे निविश्यो मृतं जुहोमि इत्युक्ता अम

७५

तमस्त्विनिब्रूयात्। श्रद्धायां प्राणे निविष्टो मृतं जुहोमीत्यादि पंच प्राणा ऊत्य नंतरं यथा सुखं जुषध्वमिति
ब्रूयेत्॥ अथ वैश्वदेवशेषां नेन धर्मा येत्यादि बलिदानादि सर्वं कुर्यात्। अथ राक्षोघ्नान् वैश्वान् पेतृकांश्च आ
वयेत्॥ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे। ररावती धेनुमती। दक्षिणा होत सव्यात् विष्णोर्नृकं। कृणुष्वपाजः रक्षो हणः।
सोमाय पितृभ्यो अथ भुक्तेषु ब्राह्मणेषु विकिरार्थं मनुं गृहीत्वा गायत्री मधुमंत्रं च जपित्वा श्राद्धार्थं संपादि
तेषु परार्थेषु यदिष्टतद्भूयतां। सर्वं संपूर्णमित्युक्ते देवाः नृसास्थ। असो मया श्वेति विकिरं व्युक्रमेण रत्वा
पित्रा रयः नृसास्थ। असंस्कृतप्रमीता ये इति व्युत्क्रमेणां त्यतो विकिरं रत्वा। विस्मवे। असंशयोद्भवे द्विष्णु
र्मोक्षसाधनमयं॥ पितॄणां च वरं श्रेष्ठं विकिरान्नं च वैश्वमिति। मंडलं कृत्वा। ये निरग्धाः कुले जाता ये
प्यरग्धाः कुले मम॥ भूमौ रत्नेन पिंडेन नृसायां तु परांगतिमित्युच्छिष्टपिंडं रत्वा। याशे प्रसात्या च म्यशेष

वि. ३.

७६

मनमुच्छिष्टभाग्योदीयतां । यजमानकुलेत्यादि । उत्तरापोशनममृताविधानमसीति । श्रद्धापां प्राणेनि
विश्यामन्तःकृतं इत्यादि । अथ पिंडदानार्थं संकल्प्य आचानेषु विप्रेषु हस्तोरकंदत्वा क्षतान् रत्वा । अस्मदे
त्रं वर्द्धतामित्युक्ते स्वस्तिवर्धतां गोत्रमिति । गोत्रशेषं गृहीत्वा स्वस्तीति ब्रूते । देवानां मय्यारत्नं श्राद्धमक्षय
मस्त्विति ब्रूतेति भोजनपात्रविसर्जनानंतरं अर्घपात्रात्किंचिदुदकेनाक्षय्योदत्वा पित्रादीनामपि । सचेत्वा
रुचेत्वेति स्वधावाचनं कृत्वोपवीती विश्वे देवाः प्रायंतां प्राचीनावीती पितरः प्रियंतामित्यर्घपात्रात् किंचि
दुदकं सपवित्रं हस्तेषु दत्वा विलोमपि दत्वा । हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ॥ अनंतपुण्यफलदम
तः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ श्राद्धसाहुण्यार्थं सवर्णं रजनिःक्रयिणीं । क्षिणोदत्वा जेवाज इति पितृन्विमृज्योत्तिष्ठ
तपितरः देवैः सह । पुरो देवाः प्रवर्तन्ते पश्चाद्देवं विसर्जयेत् । आमावाजस्येति प्रदक्षिणी कृत्य राता रोने

७६

मिव ईतामित्याद्यन्तान्नशेषः किंक्रियतामिष्टेः सहस्रज्यतां ॥ स्वादुषदं सदरतिपठित्वा ॥ इहेवस्तं माविमोष्टं
विश्वमायुर्व्यश्नुतमिति पठित्वा आयुः प्रजांधनं विद्यामिति सर्वस्यास्याइत्याशिषो गृहीत्वा शिरसि धृत्वा तां
बृहदं दत्त्वा वस्य पिउं प्रदानार्थं मंडलं विधाय अपां मेध्यं यज्ञियमिति कुशान् गृहीत्वा अपहृता अस्तरा इति भू
मिसं स्तुत्य श्रुं धंतां पितर इति तिलो र्दकं निनीय ॥ आयं तु पितर इति अभिसं व्यदक्षिणा नू कुशानां स्तीर्य मार्ज
यं तां प्रमपितर इत्यर्घपात्रो र्दकं कुशेषु निनीय ॥ एतत्ते तता मुक शर्म न्ये च त्वा मन्विति पिउं निधाया स्मयित्रे गोत्र
य शर्मणे व सरूपाय ये च त मनु गच्छंति तेभ्यश्चायं पिउं स्तस्मै ते स्वधान मइत्यभिमुखोत् ॥ एतत्ते पिता महा सो
ये च त्वा मनु ॥ एतत्ते प्र पुनश्चतुर्थ्यं तेनाभिमुखोत् ॥ एतत्ते मातर सो याश्च त्वा मनु ॥ मात्रे गोत्रा ये व सरूपा ये
याश्च त्वा मनु गच्छंति ताभ्यश्चायं पिउं स्तस्मै ते स्वधान मः ॥ एवं पिता मद्ये ॥ एवं प्रपिता मद्ये ॥ एवं माता महा सो

वि. ३.

७७

ये चत्वारः मातामहायेत्यादि। महालयश्चेत्तित्यादि घटिदद्यात्। अग्नौकरणशेषेतेभ्य एव दद्यात्। नपि
तित्यादिषु। यन्मेमातेति किंचिदुष्णं न पिंडानां सुपरिपितृभ्यः स्वधाविभ्यः स्वधानमइति। मातृभ्यः स्वधाविना
भ्यः। स्वधानमइत्यादि। अत्र पितरो यथा भागं मंदध्वं। अमी मंदं तपितरः सोम्या इति अभिप्रपद्यंते। वीरंधत्त
पितर इत्युक्ता। मार्जयंतां मम पितरो मार्जयंतां मम पितामहं मार्जयंतां मम प्रपितामहः। मार्जयंतां मम मा
तरः पितामहः। प्रपितामहः। मार्जयंतां मम मातामहाः सपत्नीका इत्यादि अर्घ्यपात्रोदकं किंचित् किंचि
त् पिंडानां सुपरिनिनीय। अंजनाभ्यंजनवासां निस्तुपिंडं ददाति। ओं स्वपितः अभ्यं स्वपित इत्यादि। एतानि
वः पितरो वासां स्यतो नोन्यत्पितरो मायो षपितरो देवयाना नक्षत्रा नू सलिलान् रसो वर्णान् स्मिन् यज्ञे सर्व
कामान् लभंते सीय माया उषु ह्येता मिमा आपः॥ इत्युपस्थामधुवांता इति पितामहो मायो इत्यादि स

७७

यत्र मायुं गृह्णामि । नमो बः पितरो रसायेत्यादि नमस्कारणीयमंत्रः ॥ ग्रहानः पितरो रत्नसहो बः पितरो जेश्वर
जं वरं तीरमृतं घृतं पयः कीलालं परिस्कृतं ॥ स्वधास्थतर्पयत मे पितृनि सुदकं प्रदक्षिणे निनीय । पिङ्गानुप
स्पर्शय । अर्घ्यपात्रोदका न्येकीकृत्य ये च वोत्र ये चास्मा स्वाशः संते ते च वरं तां तप्यं तु भवंतः तप्यत तप्यत तप्य
त । याश्च वोत्र याश्चास्मा स्वाशः संते ताश्च वरं तां तप्यं भवेत्यस्तप्यत ॥ २ ॥ पुत्राभ्यो ज्ञानभितर्पयंति रायो मधु
मतीरिमाः । स्वधां पितृभ्यो अमृतं दुहाना आपो देवी रुभया स्तर्पयत तप्यत तप्यत ॥ ३ ॥ इत्यप स व्यं पिङ्गा न्यरि
तो निनीय प्रदक्षिणतः सर्वाण्यर्घ्यपात्राणि प्रोक्षणपात्रादीनि च पञ्चीकृत्वा तप्यतेत्यनवानयथाशक्ति जपित्वा
तिलोदकैः पात्राणि प्रोक्ष्य दंडमभ्युदाहृत्योत्तानानि कृत्वा निष्ठत पितरः । परेत पितर इति पितृनुत्थाप्य मनस्य
त्योपतिष्ठते मनो न्याऊवा महति । उपवीती मजायते न त्वदेता मिति गार्हपत्यदेशंगत्वा यदंत रिसमित्युपस्था

वि. ३.

७८

यकुलाभिरुध्यर्थं सत्येन पिंडपूजाविधाय धूपरीपनेवे घृतांबूलानिरत्नारेशकालो संकीर्त्य यथापूर्वं अ।
स्मसितुं हि श्यमासिकश्राद्धविधानेन कृतेनानेन श्राद्धेन पिंडदानेन च भवतां ब्राह्मणानां प्रसादात्तेषां गेयाश्रा
द्धेनेचा सय्यत्सिद्धारागया पिंडफलदमस्त्विति भवंतो ब्रुवंत्विति प्रार्थयेत् । पिंडानुदासयिष्ये । उदासयेति
ब्रूयुः । पिंडशेषान्नमादाय प्राणे निविशे मृतं जुहोमि । ब्रह्मणि स आत्मा मृतत्वायेति । प्रासावसार्धं प्राश्याच
म्य । पूर्वोक्ते वंगुणविशेषणविशिष्टायां पुण्यतिथौ कृतं श्राद्धं भवतां ब्राह्मणानां विष्णोश्च प्रसादात्सरिपूर्ण
मस्तु । मृनातिरिक्तमच्छिद्रमस्त्विति ब्रूयात् । तेपितयेति ब्रूयुः । पिंडोदासनं कृत्वा स्वस्तीति ब्रूयात् । अपः
पिंडानभ्यवेहरेत् । ब्राह्मणं वा प्राशयेत् । संतानार्थं मध्यपिंडं संकल्प्य अपांतोषधीनां रसं प्राशयामि
शिवास्त आप ओषधयः संतानमीवास्त आप ओषधयः संतानसो । इति भूतकृतं गर्भधस्वेति । षष्ठ्ये प्रम

७८

छति। आधत्तपितरोगर्भं कुमारं पुष्करस्त्रजं यथेह पुरुषो सदिति नं पत्नी प्राश्नाति ॥ स्यात्प्यां पिंडान्निधा
य। ये समाना इति सकृदा छिन्नमग्ने प्रहरति। पिंडं स्तगोजविम्रेभ्यो दद्यात्। अग्ने जले पिबा प्रक्षिपेत्स्तस्म
विम्रेषु द्विजो छिष्टं न मार्जयेत् ॥ दक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणान् विसृज्या छिष्टं मार्जयेत्। भूमौ निखनेत्। ततो बंधु
भिः सह भुंजीत। बहिःश्वावायसेभ्यो घृतिं दत्त्वा गोप्रासे दद्यात् ॥ ॥ इति मासिके श्राद्धविधानं समा
प्तं ॥ अथा एका श्राद्धमन्त्र एका श्राद्धं पूर्वा एका श्राद्धं च ॥ हे मंत शिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणां स एमी
ष्वृकारति। विष्णुश्च त्रयमेवाह। तिष्ठो एकास्ति स्त्रो न्व एकास्ति स्त्रः पूर्वधुः सप्तम्यः। अमावास्या मा
घी पूर्णमासी प्रोष्ठपदी कृष्णा एमी ॥ ॥ अर्धं कृष्णमघात्रयो रशी व्रीहियवशा के श्वेति। एतौ स्त श्राद्धकाला
नवे नित्यानाह प्रजापतिः ॥ ब्रह्मपुराणे च ॥ हे मंत शिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षेषु वर्षास्त प्रोष्ठपद्या

वि. ३.

७९

मष्टम्यामिति पंचाशकाः । मार्गपोषमाघफाल्गुनभाद्रपदापरपक्षेषु । केचनतिस्त्रोष्टकाः योषादिसम्या
मष्टम्योनवम्यांचेति संलग्नाः कर्तव्याः । तथा सहस्रादिनये कुर्यात्कृष्णपक्षेत्रपञ्चपञ्च ॥ अष्टकात्रितयं
पापो हरिद्रो जायते न्यथा ॥ एका मपि प्रकुर्वीत भवे न्नैव निरष्टक इति । स्मृतिसंग्रहे ॥ एकाशका प्रतीक्ष
ते पितरस्तप्तिका मिनः ॥ वंध्यामेवाष्टकादृष्ट्वा दत्त्वा शापं प्रयाति ते ॥ यस्त्रयं कर्तुमसमर्थः समाघमा
सस्यासिनाष्टम्यां कुर्यात् । मत्स्यपुराणे तु । मार्गपोषी तथा माघी फाल्गुनी श्रोष्ठपद्यति । तिस्त्रोष्टका
पंचमासाः सप्ताह नव संख्यकाः । तिथयः कृष्णपक्षे तु चांद्रमासानुसारतः ॥ पूर्वीष्टका तथा मध्याह्न
तीयान्वष्टका स्मृताः ॥ सांकेन मासेर्ब्रह्मिन्नेर्मधुना सह पूरकैः । पुनः शाकैर्भाद्रपदे पित्रादि नवदेवताः ॥
तथा च वायुपुराणे । पित्राशनाय मूले स्युरष्टकास्ति श्रवच ॥ कृष्णपक्षे वरिषा हि पूर्वी चेद्दीति सप्तमी ॥

७९

प्राजापत्या एमी प्रोक्ता तृतीयो वेद इति । मासेषु पंचश्वेता इति स्वश्रुतिरिति देवताः ॥ काले वा स्वादिशाके
वा मार्गे योषेतु मां सकेः ॥ माषे वा यस्य यद्वा घं मा घे त्रीत्यं न पाय सं ॥ मधुना सघृतं नैव फाल्गुने ययूपकेः ॥ भा
द्रशाकेः पुनः कार्या अष्टकास्ति स्वएव हि । पूर्वा एका तथा मध्या अष्टका चान्वष्टका इति । नाम त्रयं विजानीया
त्पितृपूर्वं तु सर्वदा ॥ पितृवर्गो मातृवर्गो मातामहः सभार्यकः ॥ नवदेवस्य मेतत्तु कुर्याच्छ्राद्धं यथाविधाति ॥
मूले स्युरिति शाकारि प्रधानद्रव्यं तत्पूर्वकः संकल्पः ॥ एतेन पूर्वोक्तं हेमंतशिशिरयोरित्यादि चतुर्षु मासेषु व
र्षा मध्ये भाद्रपदा परपक्षे च पंचस्वपिति स्वाष्टकाः सिद्धाः ॥ अथ प्रयोगः ॥ ब्राह्मणानां ह्यसमस्तं संपरिनि
पटित्वान्नमस्कृत्वा जालब्ध्या प्राणानां यस्याद्येत्यादिति धिप्रवृत्ताते । प्राचीना बीती अस्मत्पितामह
प्रपितामहानां गोत्राणां मसुका मुकशर्मणां वस्वादिरूपाणां मातृपितामही प्रपितामहीनां गोत्राणां दायी

वि. ३.

८०

भो रूपाणां मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहानां गोत्राणां शर्मणो रूपाणां सपत्नीकानां पुरुरवो
मातृवः संज्ञकानां विश्वेषां देवानां च आदुरक्षकश्चि विष्णोश्च अन्नद्रव्येण पार्वणविधानेनामुकमासे शो क
प्रधानेनान्ने एकाश्राद्धं करिष्ये । अथवा ॥ ब्रीह्यान्नेन समधुना एकाश्राद्धं ॥ अपूप एकाश्राद्धं वा रत्यादिप्रयो
गेण । अन्यच्च । सप्तम्याचे सूर्वा एका ८ मध्या एका ८ अन्वा एकाश्राद्धं करिष्ये । तत्र इन्द्रदेवताकं । ७ प्रजाप
तिदेवताकं ८ विश्वेदेवदेवताकं ९ वा करिष्येति संकल्प्य । क्षणः पाद्यं मासनमर्घ्यं गंधपुष्पधूपदीपवः
स्त्रादिभिरमावास्याश्राद्धवद्वर्चयित्वा भोजनपात्राणि निधायाग्नौ करणं कुर्यात् । दद्याज्यस्या त्र्यो प्रोक्ष
णपूर्णपात्रे रध्मस्तुवाविति । षट्पात्रप्रयोगो तेश्राद्धं अथ चतुष्पात्रप्रयोगो तेवा अ । अग्निसुरवं ऊत्वा तिथि
प्रयुक्तदेवताभ्यो जुहुयात् । सप्तम्याचेत् अवसानधर्मणा एकोक्त इव्यसहितं च रुमा राये शयसाहेति ।

८०

जुहुयात् । मध्याष्टकायां प्रजापतये स्वाहेति । अन्वष्टकायां तृतीयायां विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति ऊत्वा ।
अग्नयेऽसिष्टकृते स्वाहेति ऊत्वा । अग्नौ करिष्य इत्युक्त्वा कुरुष्वेत्यनुज्ञातः सोमाय पितृपीताय यमायां ।
गिरस्वते कव्यवाहनाय स्वाहेति अन्यत् ७ श्राद्धवद्धुत्वा । पुनरवदानधर्मेण च रुमवराय जुहुयात् । यां ज
नाः प्रतिनरंति रात्रिं धेनुमिवापतिं ॥ संवत्सस्य मापत्नी सानो अस्तु सस्यं गत्नी स्वाहा ॥ सस्यं गत्त्ये संवत्स
रपत्न्ये अष्टकाये इदं ॥ १ ॥ पुनरवराय ॥ वहवयां जातवेदः पितृभ्यो यत्रे नान्वेत्थ निहितान्यराके ॥ मेदसः
कुर्या उपताः क्षरंति सत्या एता आशिषः संतु कामे । स्वाहा । जातवेदसे इदं ॥ २ ॥ पुनरपि यां जना इति जुहु
यात् ॥ ३ ॥ इयमेव सा या प्रथमा ज्योछदं तरस्यां चरति प्रविष्टा ॥ वधूर्जं जानन्नवगज्जनित्री त्रय एनां महि
मानः सन्वते स्वाहा । एकाष्टकाये इदं ॥ ४ ॥ छंदस्वती उषसापे पिशाने समानं यो निमतु संचरंती ॥ सूर्यप

वि. ३.

८२

जीविचरतः प्रजानती केतुं कृण्वाने अजरे तसा स्वाहा । एका एकाये ५ । क्रतुस्य पंथामनुतिस्त्र आयुस्त्र
योर्धर्मसो अनुज्योतिषाय ॥ प्रजामेकारक्षत्सूर्जमेकाव्रतमेकारक्षति देवयूनां स्वा । एका एकाये ६ ॥
एका एकां पश्यत रोहमाना संनं मां ॥ सवत् घतवस्वधावत् ॥ तद्ग्राह्ये रतिपूतमनंतमक्षय्यमसुष्मिलो
के स्फीतिं गच्छंतु मे पितृभ्यः स्वाहा ॥ एका एकाये ७ ॥ ओलूगस्वलायावाणो थोषमक्रतुहविः कृण्वंतः
परिवत्सरीणं ॥ एका एके स प्रजावीरवंतो वयं ॥ स्यामपतयोरयीणां स्वा । एका एकाये ८ ॥ एका एका त
पसातप्यमाना संवत्सरस्य यापती दुदुहे प्रयीना ॥ तं रोहसुपजीवा यपितरः सहस्रधारमसुष्मिलो
स्वाहा । संवत्सरस्य पत्ये एका एकाये ९ ॥ इति चर्वा ऊतीर्त्वा । स्विष्टकृतमवश्याग्नेः पश्चारंतः परि
धिनिधाय सुवेण घृतेनोपहोमान् जुहोति । इयमेव सा या प्रथमा व्योष्ठिति पंचदशा एकानां पंचदश सं

८२